

Veiligere openbare ruimtes ontwerpen

- door Eric Valerio, deskundige bij het project PACTESUR -

Brussel, België, december 2020 - Eric Valerio is als architect en deskundige bij de Directie Lokale Integrale Veiligheid van de Federale Overheidsdienst Binnenlandse Zaken (ministerie van Binnenlandse Zaken) van de Belgische regering lid van het adviescomité van deskundigen van PACTESUR. In deze gids worden de essentiële principes inzake stadsinrichting en -ontwerp voor het creëren van veilige, open en voor iedereen toegankelijke openbare ruimtes onderzocht.

Inleiding: veiligheid, onveiligheidsgevoel en openbare ruimtes

Tal van studies en ervaringen tonen aan dat de inrichting, het beheer en de bedrijvigheid van openbare ruimtes een impact hebben op de veiligheid en op het onveiligheidsgevoel van de bewoners/burgers¹. Openbare ruimtes zijn plaatsen waar men te maken kan krijgen met overlast, kleine of grote criminaliteitsfenomenen of dreigingen van onder andere terroristische aard. Evenzo is een slim ontworpen openbare ruimte afgestemd op de vele noden van de dagelijkse en sporadische gebruikers.

De steden spelen een centrale rol in het aanmoedigen van een gedeelde cultuur rond de uitdagingen op het stuk van veiligheid in de openbare ruimte². Voor de steden is het dus van cruciaal belang dat rekening wordt gehouden met de impact van de stedelijke inrichtingen op het onveiligheidsgevoel van de burgers. Hoewel criminaliteit in de eerste plaats kan worden voorkomen dankzij sociale en educatieve programma's, houdt **omgevingsgericht handelen** een interessante aanpak in, iets waaraan de architecturale maatregelen ruimschoots kunnen bijdragen, ook al volstaan zij op zich niet om het criminaliteitsfenomeen te doen verdwijnen. Een lichte en open omgeving evenals een rationeel gebruik van de bebouwde omgeving (voldoende verlichting, gesnoeide struiken, ...) kunnen zowel de risico's op misdrijven als de vrees om het slachtoffer te worden van een misdrijf beperken. Dat is wat blijkt uit verschillende onafhankelijk van elkaar gevoerde onderzoeken.

In het vervolg van deze gids leer je de essentiële principes kennen voor een veilig ontwerp van de openbare ruimte via de toepassing van omgevingsmaatregelen.

¹ We kunnen het onveiligheidsgevoel omschrijven als een angstsyndroom dat gericht is op misdrijven en de daders ervan. Die angst voor criminaliteit is van tweeërlei aard: (1) van diffuse (of sociale) aard, de angst komt voort uit een verre en onduidelijke dreiging, uit een bezorgdheid ten opzichte van het sociale gevaar van criminaliteit; en (2) van concrete aard, men leeft, al dan niet terecht, in de angst dat het waarschijnlijk is dat men persoonlijk wordt getroffen door een ernstige criminele daad.

²European Forum for Urban Security (2017). *Manifesto Security, Democracy and cities: Co-producing Urban Security Policies* <https://issuu.com/efus/docs/manifeste-vang-web>.

1. Essentiële principes voor een veilig ontwerp en een verstandig beheer van de omgeving

Een veilig ontwerp van de openbare ruimte berust op essentiële principes inzake stadsinrichting en -ontwerp. Bij de concretisering van een project inzake stadsinrichting is het belangrijk om de volgende principes voor ogen te houden: de frequentering van de ruimte evenals de diversiteit, de toegankelijkheid, de klaarheid en de zichtbaarheid, de verlichting en het eenduidige karakter ervan.

Het theoretisch concept dat aan deze basisprincipes ten grondslag ligt is het *Crime Prevention Through Environmental Design* (CPTED). Het CPTED is een model voor de aanpak van criminaliteit en onveiligheid dat gebaseerd is op de criminele gelegenheidstheorie.³ Het uitgangspunt van dit concept is dat criminaliteit en onveiligheid kunnen worden aangepakt aan de hand van omgevingsgerichte maatregelen. Vanuit die optiek wordt er bijzondere aandacht besteed aan het ontwerp, de inrichting en het beheer van de omgeving.

1.1 Frequentering van de ruimte

De frequentering van een openbare ruimte blijkt de belangrijkste factor, nog eerder dan de mate van klaarheid en zichtbaarheid van de plaats. De aanwezigheid van publiek op verschillende plaatsen en uren werkt immers sterk in op het veiligheidsgevoel van de gebruikers. Degenen die de openbare ruimte overdag en 's nachts op verschillende uren en tijdstippen "gebruiken", brengen een "komen-en-gaan"-dynamiek op gang, die de sociale controle versterkt.⁴ Bovendien versterkt dit fenomeen niet alleen de objectieve veiligheid, maar ook de subjectieve veiligheid van de burgers in een bepaalde openbare ruimte.

Het is dan ook van belang om een gezellige, aantrekkelijke ruimte te creëren die de belangstelling wekt van de verschillende gebruikers, zodanig dat er de nodige bedrijvigheid plaatsvindt.

³ Cohen, L.E., & Felson, M. (1979). *Social change and crime rate trends: A routine activities approach*, American Sociological Review, Vol. 44, 588–608. Over het algemeen is de criminele gelegenheidstheorie gebaseerd op het samenkomen van drie extrinsieke factoren die kunnen verklaren waarom het individu in de criminaliteit terechtkomt: 1) een gemotiveerd persoon; 2) een toegankelijk doelwit; 3) de omgevingsomstandigheden. Volgens deze theorie zal de afwezigheid van één van de drie factoren het aantal misdrijven significant doen dalen.

⁴ Sociale controle wordt omschreven als het geheel van middelen en processen aan de hand waarvan een samenleving ervoor zorgt dat haar normen worden gerespecteerd. Het is een proces door middel waarvan de leden van een groep of een gemeenschap individuen ertoe aanzetten het door de geldende normen en waarden bepaalde gedrag te respecteren en na te bootsen.

Stimuleer het creëren van woningen boven handelszaken in het stadscentrum

Vermijd volledige afsluitingen door middel van metalen rolluiken

Geef de voorkeur aan afsluitingen aan de binnenkant

In een **monofunctionele** ruimte is er enkel aanwezigheid op bepaalde momenten van de dag, op andere momenten oogt zij desolaat. Een **multifunctionele** ruimte daarentegen zal naar alle waarschijnlijkheid regelmatig gefrequentieerd worden, waardoor de delinquent wordt afgeschrikt en de gebruiker gerustgesteld. De controle kan verschillende vormen aannemen:

- formeel (politie, gemeenschapswachten, bewakingsagenten, ...);
- semi-formeel (conciërges, bewakers of iedere andere verantwoordelijke die toezicht niet als hoofdtaak hebben);
- informeel (buren, voorbijgangers). De mate van informele controle hangt af van de menselijke aanwezigheid en van de activiteiten die plaatsvinden op een welbepaalde plaats.

Technologische instrumenten zoals bewakingscamera's kunnen deze controle aanvullen (het idee hierachter is dat ons gedrag verandert wanneer we ons geobserveerd voelen). Deze voorzieningen moeten aan verschillende regels voldoen om geen afbreuk te doen aan de persoonlijke levenssfeer van de gefilmde personen.

1.2 Diversiteit

Ter bevordering van de frequentering van een ruimte moeten openbare ruimtes die plaats bieden voor uiteenlopende activiteiten, worden gepromoot. Winkels, restaurants, scholen,

musea en andere trekpleisters liggen op enkele passen van elkaar, en het is net die gezelligheid die de burgers aantrekt: zo komen bedrijvige openbare plaatsen tot stand.

Supermarktcomplex gelegen in de onmiddellijke nabijheid van sociale woningen

Hoe de diversiteit in een bepaalde zone verbeteren?

Bij het ontwerp en de inrichting van een stedelijke ruimte moet dus een concentratie van gevarieerde activiteiten (huisvesting, werk, vrije tijd) binnen een afgebakende zone worden aangemoedigd om overdag en 's nachts op verschillende momenten een divers publiek aan te trekken. Er worden wegen gevormd die de verschillende knooppunten van activiteiten verbinden, omdat de afstanden ertussen te voet kunnen worden afgelegd (zie 2.3 *Toegankelijkheid van een ruimte*). Het is aanbevolen een strikte scheiding tussen woon- en recreatiezones te vermijden. Zo worden woningen boven winkels en de bouw van openbare gebouwen, zoals zwembaden of culturele centra, in woonzones aangeraden. Het is eveneens belangrijk rustzones te creëren waar de bewoners kunnen vertoeven en praten. Kleine waterpartijen zijn interessante elementen om in de ruimte "een dynamiek" tot stand te brengen, maar wel moet er bijzondere aandacht uitgaan naar hun vorm en de materialen, omdat deze zaken veel en regelmatig onderhoud vereisen.

De mix van functies dient ook te worden uitgebreid naar de bevolking: het feit dat oudere bewoners en jongere gezinnen in eenzelfde wijk wonen, kan het onveiligheidsgevoel bij ouderen verminderen. Deze intergenerationele mix in de wijken faciliteert immers ontmoetingen tussen deze twee bevolkingstypes die anders niet zouden plaatsvinden. Die uitwisselingen kunnen op hun beurt de vooroordelen en angsten die sommige senioren zouden kunnen hebben ten aanzien van jongeren, verminderen. Tegelijkertijd krijgen de jongeren de mogelijkheid om te leren van de ervaring van de ouderen.

Opgelet! Niet iedereen woont graag in een levendige wijk. Sommigen geven de voorkeur aan een rustigere omgeving, zoals een dorp.

1.3. Toegankelijkheid van een ruimte

De toegankelijkheid van een zone hangt af van het aantal wegen die naar onze bestemming leiden. Een stad wordt als heel toegankelijk gekenmerkt als haar wegen het mogelijk maken om eender waar naartoe te gaan, zonder al te veel omwegen. Toegankelijkheid biedt veel

opties. Zij stelt de burger in staat om donkere lanen of een luidruchtige bar te vermijden, door een andere straat te nemen; zij wekt aldus een positief veiligheidsgevoel op. Er zijn ook meer vluchtwegen, nog een voordeel voor de bewoners. Echter, de pakkans neemt ook af.

Hoe de toegankelijkheid van een openbare ruimte op passende wijze verbeteren?

Kleinere gebouwen creëren een vlotter bereikbare en toegankelijke zone. Het is echter onmogelijk om de reële afstand tussen twee punten te veranderen. Daarom kunnen we inspelen op de subjectieve afstand, dat wil zeggen op hoe een individu die ervaart. De doelstelling is dus het traject zo aangenaam mogelijk te maken:

- door te voorzien in bijkomende functies langs de weg (verhogen van de activiteit, van de aantrekkelijkheid, maar ook van de sociale controle);
- door middel van een duidelijke bepaling en structuur van de te doorkruisen zone;
- door middel van verlichting.

Het is essentieel om dit principe voor ogen te houden: over het algemeen zal een minder toegankelijke zone zich vertalen in minder sociale controle, wat gevolgen zal hebben voor de veiligheid en het 'onveiligheidsgevoel' van de bewoners en gebruikers.

2.4. Klarheid en zichtbaarheid

De klarheid van een zone versterkt haar signalisatiegehalte, hetgeen op zijn beurt een impact heeft op het veiligheidsgevoel van degenen die de publieke zone frequenteren. Op een plaats die gestructureerd en gekenmerkt wordt door gewone signalisatie, zal het publiek zich veiliger voelen.

De zichtbaarheid heeft betrekking op het feit "om te zien en te worden gezien". Wijkbewoners willen weten en zien wat er allemaal gebeurt en voelen zich gerustgesteld doordat de andere burgers ook geïnformeerd worden over wat er gebeurt. Het concept "zien en gezien worden" moet ruim worden opgevat. Dit betekent dat er een voldoende aantal personen aanwezig moet zijn om te zien en te horen wat er zoal gebeurt, en ook dat er een zekere contiguiteit vereist is, waardoor de wijkbewoners snel al hun burens en de nabije omgeving van hun woning leren kennen. De zichtbaarheid wordt dus bepaald door de klarheid, het zicht en de verlichting, maar ook door de aanwezigheid van mensen en sociale controle (*zie 1.1 Frequentering van de ruimte*).

Het is evenzeer belangrijk om de openbare ruimtes te **beplanten** en hierbij rekening te houden met de inplanting van de groenvoorziening, de omvang en de groei ervan, zodanig dat onderhoud ervan verzekerd is en het noodzakelijke transparante karakter van de ruimtes wordt gevrijwaard. De bedoeling is "zien en gezien worden" dankzij visuele openheid en open uitzichten, die verborgen plaatsen elimineren.

1.4 Voldoende verlichting

Een goed verlichte wijk heeft invloed op het welzijn, het comfort en dus op het veiligheidsgevoel van de bewoners. Goede verlichting draagt met name bij aan een daling van de criminaliteitscijfers. Goede openbare verlichting zorgt niet alleen voor een daling van het aantal verkeersongevallen, maar ook voor een neerwaartse trend van vandalisme, inbraken, diefstallen van fietsen, bromfietsen of wagens. Openbare verlichting blijft dus een cruciale factor in het beveiligingsproces van een plaats, aangezien het gaat om een belangrijk ontradend aspect voor heel wat kleine misdrijven.

Straatverlichting omsloten door plantengroei

Straatverlichting verwijderd van de aanwezige plantengroei

Hoe de verlichting van een openbare ruimte verbeteren?

Verlichting is een efficiënt middel om de zichtbaarheid van een plaats te verbeteren, om de omgeving zo in te richten dat bij de bewoners het gevoel ontstaat dat zij er deel van uitmaken, om het spontaan toezicht te bevorderen en om een ruimte een positief imago te geven. Opdat de verlichting haar nut ten volle zou kunnen bewijzen, moet worden nagegaan of deze **bestand** is tegen vandalisme en of deze goed **geplaatst** is over het hele terrein en met name ten opzichte van de **groenvoorziening**. Als de straatverlichting bijvoorbeeld in de nabijheid van bomen wordt geplaatst, moet er rekening worden gehouden met de groei van die bomen.

Over het algemeen moet er enkel verlichting worden geïnstalleerd op de plekken waar dat nodig is. Bij het vallen van de avond mag verlichting van de locatie niet verblindend zijn, maar moet de locatie gelijkmatig worden verlicht. Het menselijk oog past zich aan de lichtintensiteit aan, waardoor een zachte verlichting verdeeld over de volledige zone volstaat. Bovendien is de variatie aan licht tussen sterk verlichte plaatsen en donkerdere plaatsen onaangenaam en maakt het de omgeving minder zichtbaar en duidelijk. De bewoners en voorbijgangers moeten elkaar vanaf een afstand van minimaal 4 meter kunnen herkennen.

- Wegen, die bijvoorbeeld door parken of speelpleinen lopen, moeten verlicht zijn.

- De verlichting moet goed geplaatst zijn, naar beneden gericht en correct bevestigd.
- Bescherm straatverlichting tegen vandalisme door middel van aangepaste materialen of modellen.
- Vermijd het plaatsen van verlichting op een geïsoleerde plek of langs een weg die naar donkere plekken leidt. Het is aan te raden deze wegen af te bakenen met behulp van een afsluiting en deze niet te verlichten zodat er geen vals gevoel van veiligheid of een verkeerde indruk van frequente doorgang ontstaat.
- De verlichting moet worden onderhouden, zodat de zichtbaarheid gegarandeerd is. Het is raadzaam om alle plantengroei die de klaarheid verhindert, te verwijderen of te snoeien. De straatverlichting moet op een hoogte worden geplaatst die het mogelijk maakt ze gemakkelijk te onderhouden en te vervangen. Ze moet schoon blijven en snel worden vervangen in geval van schade of een storing. Er moet een telefoonnummer op worden vermeld waarnaar men in zulke situaties kan bellen.

Openbare verlichting waarvan de doeltreffendheid sterk dreigt te worden verminderd door de begroeiing.

1.5 Aantrekkelijkheid

Diversiteit, toegankelijkheid, klaarheid en zichtbaarheid en verlichting zijn essentiële voorwaarden voor een aantrekkelijke wijk. Er zijn ook andere elementen van stadsinrichting die het onveiligheidsgevoel kunnen beïnvloeden:

- **Esthetiek.** Elke burger beoordeelt vormen, afmetingen en texturen anders. Er zijn evenwel universele waarden van toepassing: bijvoorbeeld, de natuur trekt aan (groen, water, warmte, zon). Ruime zones zijn daarentegen minder aantrekkelijk: zij roepen een gevoel van kleinheid op, en bijgevolg een onveiligheidsgevoel.
- **Onderhoud en beheer** bepalen in grote mate de aantrekkingskracht van de plaatsen. Een nette plaats is aantrekkelijker dan een vervallen, onwelriekende of desolate wijk. Zichtbare sporen van vernieling, afval en leegstaande woningen zullen aan de oorsprong liggen van de neergang van een plaats. Het is echter ook weer niet de bedoeling een perfect onderhouden wijk te creëren.
- **Toegankelijkheid en netheid** blijken factoren te zijn die een rol spelen bij het onveiligheidsgevoel. Vervallen wijken, openbare ruimtes, verwaarloosde voetpaden die voor de voetganger veel weg hebben van een hindernissenparcours, zorgen voor

een onveiligheidsgevoel. Alle elementen die de indruk zouden kunnen wekken dat de ruimte vervallen of verlaten is, hebben een rechtstreekse weerslag op de kwaliteit van de openbare ruimte. Het is dan ook van essentieel belang om verwaarloosde goederen snel te herstellen, graffiti uit te wissen of sluikestorten aan te pakken.

Graffiti die de indruk wekt dat de ruimte vervallen of verlaten is

- **Technische duurzaamheid.** Het ontwerp van het **stadsmeubilair** (banken, vuilnisbakken, enz.) moet voldoende solide zijn (duurzame materialen), opdat het niet alleen bestand zou zijn tegen intensief gebruik, maar ook tegen daden van vandalisme. Het stadsmeubilair is immers vaak het doelwit van vernielingen, vandalisme en graffiti. Kortom, het stadsmeubilair moet gekozen worden in functie van zijn gebruiksvriendelijkheid, zijn stevigheid en zijn onderhoudsgemak.
- **Sociale duurzaamheid.** Sociale cohesie in de wijk is een doorslaggevende voorwaarde voor het veiligheidsgevoel. Indien wijkbewoners bereid zijn elkaar actief te helpen en elkaar te leren kennen, zal het veiligheidsgevoel sterker worden. De band tussen de wijkbewoners moet niet overdreven zijn, het volstaat dat men weet dat men op elkaar kan rekenen. Daarom dient de betrokkenheid van de bewoners van een wijk te worden aangemoedigd. De rollen moeten niet identiek zijn, sommigen hebben meer tijd vrij om te besteden aan de gemeenschap. Een teken van erkenning, zoals het aanbieden van planten voor de tuin, is doorgaans voldoende om een vrijwilliger er nog meer toe aan te zetten om zich bezig te houden met het onderhoud van de groene ruimtes of met de netheid van zijn wijk.

2. Rol van de burgers

Zorgen voor een veilige openbare ruimte is een gemeenschappelijke uitdaging voor iedereen. De beveiliging van de openbare ruimte hangt af van de **betrokkenheid** van de bewoners-gebruikers. Hoe kwaliteitsvoller de openbare ruimte, hoe meer de gebruiker de ruimte ervaart als een gemeenschappelijk goed dat hij zich eigen wil maken en dat hij wil respecteren. De betrokkenheid van de burger (als gebruiker) maar ook van de

wijkverenigingen of handelaars is groter in wijken die de indruk geven dat ze goed onderhouden zijn.

De burgers, maar ook de beheerders van de site, de gemeentediensten, de politie en de brandweer spelen een essentiële rol in het beheer, de controle en het onderhoud van de omgeving. Er moet een reeks maatregelen genomen worden met betrekking tot de verdeling van taken en verantwoordelijkheden voor het creëren van een nettere en veiligere ruimte.

Het reinigen van de straten en muren en het herstellen van de stedelijke voorzieningen, de openbare verlichting en andere publieke goederen moeten zo snel mogelijk na de ontvangst van de melding worden uitgevoerd door de diensten van de stad of de gemeente. De burger moet duidelijk worden gemaakt dat het zijn taak is zeker te stellen dat de herstel- en reinigingswerkzaamheden worden uitgevoerd. De bevoegde overheden, zoals de burgemeester, moeten rekening houden met de eisen en wensen van de bewoners. Dat zal immers een positieve impact hebben op het verantwoordelijkheidsgevoel van de bewoners en zal hun rechtstreekse betrokkenheid vergroten.

Besluit: Verbanden tussen stedelijke veiligheid en inrichting van de ruimte

Stedelijke veiligheid door middel van de inrichting van de openbare ruimte is een relatief recent concept. Het doel is ervoor te zorgen dat de bevoegde overheden zich bewust worden van het belang ervan bij het ontwerp van hun stadsprojecten. De kwaliteit van een stadsinrichting heeft niet alleen invloed op het onveiligheidsgevoel, maar heeft ook uitwerking op de daadwerkelijke veiligheid doordat zij aanzet tot minder of meer burgerlijk gedrag. Het is een grote uitdaging voor de steden, want zij moeten beseffen dat wanneer zij zich tot dat proces verbinden, er extra personeel en financiële middelen nodig zullen zijn.

De meningen in deze publicatie zijn de meningen van de auteurs. Ze zijn geen weergave van de meningen of standpunten van Efus.

Over de auteur

Eric Valerio is architect en deskundige bij de Directie Lokale Integrale Veiligheid van de Federale Overheidsdienst Binnenlandse Zaken (FOD BiZa) van de Belgische regering. Hij heeft meegewerkt aan de ontwikkeling van verschillende projecten over de relatie tussen omgeving, architectuur en onveiligheid, evenals aan audits inzake de beveiliging van openbare gebouwen, gevoelige sites en openbare ruimtes. Sinds 2019 is hij lid van het adviescomité van deskundigen van het project PACTESUR.

Over PACTESUR

- [Het project PACTESUR](#) beoogt de capaciteiten van steden en lokale actoren op het gebied van de veiligheid van de openbare ruimtes die geconfronteerd worden met

dreigingen zoals terrorisme, te versterken. Via een bottom-upbenadering verenigt het project lokale besluitvormers, veiligheidsdiensten, deskundigen inzake stedelijke veiligheid, stedenbouwkundigen, IT-ontwikkelaars, opleiders, designers en andere professionals om een nieuw Europees lokaal beleid uit te werken om openbare ruimtes te beveiligen tegen het risico op terroristische aanslagen.

- Voor meer informatie kun je contact opnemen met Tatiana Morales (morales@efus.eu), Martí Navarro Regàs (navarroregas@efus.eu), of Marta Pellón Brussosa (pellonbrussosa@efus.eu)